

Адзінства царкоўных літургічных і народных спеўных традыцый Пінскага Палесся

Густова-Рунцо Л.А.

Установа адукацыі “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
культуры і мастацтваў”, Мінск

У артыкуле рэпрэзентуюцца спеўныя традыцыі, распаўсюджаныя на Піншчыне (рэгіён Пінскага Палесся). У даследаванні прасочваецца ўзаемасувязь рэгіянальных народных рэлігійных і літургічных спеўных традыцый. Аўтар характарызуе гэты рэгіён Беларусі як унікальны прыродны запаведнік, у якім захоўваюцца археалагічныя і архітэктурныя помнікі і народныя традыцыі. Прадстаўленыя вынікі даследавання рэлігійнай спеўнай практыкі фальклорнага тыпу Пінскага Палесся дэманструюць асаблівасці беларускай рэлігійнай свядомасці, характэрнай рысай гэтага з’яўляецца цэльнасць сістэмы ўсходнеславянскіх царкоўных і народных традыцый. Уплыў літургічнай спеўнай практыкі выявіўся ў фарміраванні жанраў рэлігійных песень фальклорнага тыпу – “духоўны верш”, “кант”, “псальма”, “песня багагласніка”. Аўтар аналізуе цыклы разнастайных рэлігійных песень фальклорнага тыпу, якія існуюць у Пінскім Палессі, прыводзіць прыклады і прыпыняецца на асаблівасцях калядак, паставых або “замілавальных”, марыялагічных, святачных і агіяграфічных, пахавальна-памінальных, лірычных рэлігійных песень, песень-малітваў, панегірычных кантаў, якія выконваюцца на Піншчыне. Даследчык характарызуе таксама выканаўцаў гэтых песень. Асаблівая ўвага ў артыкуле надаецца прыкладу мадыфікацыі літургічнага абраду ў народнай свядомасці. Такім прыкладам з’яўляецца ўнікальны рэгіянальны памінальны абрад “Ваздўх”, які ўяўляе сабой трансфармацыю старажытнага манастырскага трапезнага чыну “Пра Панагію”.

Ключавыя словы: Піншчына, Палессе, традыцыі, царкоўны, народны, абрад, песенны цыкл.

(Искусство и культура. – 2024. – № 4(56). – С. 10–13)

The Unity of the Church Liturgical and Folk Singing Traditions of Pinsk Polesiye

Gustova-Runzo L.A.

Education Establishment “Belarusian State University of Culture and Arts”, Minsk

The article presents the singing traditions common in Pinsk region (Pinsk Polesiye). The study reveals the interrelationship of regional folk religious and liturgical singing traditions. The author characterizes this region of Belarus as a unique nature reserve, which preserves archaeological and architectural monuments and folk traditions, including singing. The presented results of the study of the religious singing practice of the folklore type of Pinsk Polesiye demonstrate the peculiarities of the national religious consciousness, the characteristic feature of which is the integrity of the system of East Slavic church and folk traditions. The influence of liturgical singing practice was expressed in the formation of genres of religious songs of the folklore type – “spiritual verse”, “kant”, “psalm”, “song of the God-worshipper”. The article analyzes the cycles of thematically diverse religious songs of the folklore type that exist in Pinsk Polesiye. The author gives examples and characterizes the features of carols, fasting or “touching”, mariological, festive and hagiographic, funeral and memorial, lyrical religious songs, prayer songs, panegyric cantos, which are performed in Pinsk region. The author also characterizes the performers of these songs. Special attention is paid in the article to the example of the modification of the liturgical rite in the national consciousness. Such an example is the unique regional memorial rite “Air” – the transformation of the ancient monastic refectory rite “About Panagia”.

Key words: Pinsk region, Polesiye, traditions, church, folk, ritual, song cycle.

(Art and Cultur. – 2024. – № 4(56). – P. 10–13)

Пінскае Палессе Беларусі – прыродны запаведнік, край унікальнай першароднай прыроды са шматлікімі поймамі рэк, заліўнымі дубровамі і непаўторнымі нізіннымі балотамі. Тэрыторыя пакрытая густой сеткай суднаходных і несуднаходных рэк (галоўная – Прыпяць і яе прытокі: левабярэжныя – Піна, Ясельда, Бобрык, Пціч і інш.; правабярэжныя – Стыр, Гарынь, Сцвіга, Убарць, Льва, Моства), азёр, вадасховішчаў, каналаў і канаў.

Характарыстыка Пінскага Палесса. Пінскае Палессе размяшчаецца ў межах Брэсцкай вобласці і ўключае Лунінецкі, Пінскі, Столінскі раёны і горад Пінск. Агульная плошча Пінскага Палесса складае 9 353,9 квадратных кіламетраў. Яго насельніцтва налічвае 331,1 тысячы чалавек. У гэтым рэгіёне знаходзяцца гарады Пінск, Лунінец, Столін, Мікашэвічы, Давыд-Гарадок, гарадскія пасёлкі Лагішын, Рэчыца і шматлікія (357) вёскі.

Пінскае Палессе ў розных гістарычных перыяды ўваходзіла ў склад розных дзяржаў; тут знаходзіцца вялікая колькасць археалагічных помнікаў, гістарычных будынкаў касцёлаў, праваслаўных або ўніяцкіх храмаў, палацава-сядзібных ансамбляў (на жаль, у поўнай меры не адноўленых) [1, с. 1–2].

Пінскае Палессе – невычэрпная крыніца народных спеўных традыцый, у тым ліку рэлігійных. Адною з формаў выказвання народнай рэлігійнай свядомасці з’яўляецца бытавая рэлігійная спеўная практыка фальклорнага тыпу, якая ўяўляе сабой музычна-паэтычнае тлумачэнне біблейскай вобразнасці і вучэння Царквы.

Народны светапогляд. У айчынным навуцы складалася традыцыя разглядаць беларускую рэлігійную культуру як антаганістычную з’яву, якая развівалася ва ўмовах дваяверства – хрысціянства і паганства. Даследаванні Ф. Буслаева, Г. Фядотава [2; 3], нашы палявыя пошукі паказалі, што народныя вераванні валодаюць цэльнасцю і характарызуюцца як адзіная сістэма, што сфарміравалася з прычыны неагрэсіўнасці суіснавання хрысціянскіх і паганскіх (народных) традыцый. Народ засвоіў вучэнне хрысціянскай царквы і пастаянна выкарыстоўваў (і прымяняе) яго ў сваім жыцці. Нягледзячы на багацце ў народным асяроддзі забабонаў, просты чалавек дэманструе веліч чалавечай душы, якая выяўляецца ў высакроднай спагадзе да няшчасця блізкага. Гэта, адзначым, тыпова хрысціянскія рысы характару, якія трактуе народны духоўны “Верш аб убогім Лазары”, незвычайна распаўсюджаны ў старажытнабеларускім асяроддзі [4, с. 79]. Несумненна, што “чалавечнасць” адносінаў у розных пластах грамадства спароджаная

сінтэзам родавых пачаткаў славянскага побыту з хрысціянскай культурай, што адзначыў Г. Фядотаў [3, с. 182]. Народная рэлігійнасць, эсхаталагічная накіраванасць народнай свядомасці знайшлі адлюстраванне ў агульнаславянскім кульце Святога Георгія і рэалізацыю ў духоўных вершах і рэлігійных песнях фальклорнага тыпу, у прыватнасці ў беларускіх паставых духоўных вершах пра Ягорыя і Цмока (бел. змяі) [5, с. 262; 6]. Усходнеславянскія царкоўныя і народныя традыцыі існавалі ў арганічным непарыўным адзінстве, і вось гэта адзінства і з’яўляецца вызначальным для нацыянальнага менталітэту [7, с. 5–19].

Фарміраванне рэлігійнай народна-песеннай культуры. Цэльнасць народнага светапогляду спарадзіла адзінства музычна-стылістычных асаблівасцей царкоўнай і народнай спеўнай культуры [пра гэта падрабязней: 5, с. 80–98], а таксама трансфармацыю ў народнай свядомасці літургічных традыцый. У XII стагоддзі ўжо існавала тэматычнае падабенства народнай і царкоўнай спеўнай традыцыі, што пераканаўча прадэманстравала Н.С. Сярогіна [8, с. 47].

На фарміраванне рэлігійнай народна-песеннай культуры вырашальны ўплыў аказала літургічная спеўная практыка, што абумовіла фарміраванне і развіццё жанраў – “духоўны верш”, “кант”, “псальма”¹, “духоўная песня”, или “песня багагласніка”. Названыя жанры маюць тоесныя элементы – змест, характар, месца, час выканання; яны існуюць ва ўсіх славянскіх народаў. Гэта значыць, што рэлігійная народная спеўная практыка з’яўляецца адным з прыкладаў славянскай культурнай камунікацыі і прадстаўлена разнастайнымі традыцыямі.

Рэлігійна-песенныя цыклы фальклорнай традыцыі. У народна-спеўнай практыцы праваслаўнай традыцыі Палесса велізарнае распаўсюджванне атрымалі тэматычна разнастайныя цыклы песень:

1) калядныя – “Новая радасць”, “Неба і зямля”, “А ўчора з вячора”, “Раство Тваё”, “Хрыстос Збаўца” і інш.;

2) паставыя або “замілавальныя” песні – “Верш пра апошні час”, “Навучы мяне, Божа, змірыцца”, “Мой духоўны сад”, “Госпадзе, памілуй”, “Наша жыццё кароткае”, “Не сумуй ты, душа”, “Навучы мяне, Госпадзе, славіць Цябе”, “Пара табе ўжо абудзіцца”, “Хрыстос грэшную душу да сябе заклікае”, “Грэшнік”, “Заклік да пакаяння”, “Маленне таго, хто каецца”, “Аб Страшным Судзе”, “Хрыстос стукае”, “Душа мая ты грэшная” і інш.;

¹ Духоўны верш – старажытны жанр рэлігійнай народнай сольнай песні страфічнай формы. Кант – гэта рэлігійная харавая сілабічная песня ў куплетнай форме. Псальма – калядны кант; сінонім – калядка.

3) марыялагічныя песні, гэта значыць прысвечаныя Божай Маці – “Міру Заступніца”, “Царица моя Преблагая”, “Жыровіцкая Божая Маці”, “О, Всепетая царица”, “Прасвятой Багародзіцы Жыровіцкай”, “Да каго прыбягу я ў скорбех”, “Як добра ў Тваім храме, Уладарцы”, “Да Цябе, Маці Найсвяцейшая”, “Пакутная Маці”, “Маці Божая, Найсвяцейшая”, “Перад абліччам Панны Найсвяцейшай” і інш.;

4) святочныя і агіяграфічныя песні – “Святой вялікапакутніцы Варвары”, “Гасподняе Богаяўленне”, “Песня Хрыстова”, “У дзень Вялікадня”, “Спеў аб Ною” і інш.;

5) песні-малітвы – “Пресветлы ангел мой”, “Навучы мяне, Госпадзе, славіць Цябе”, “Песня анёлу-захавальніку”, “Дзякуй Богу за ўсё”, “Заклік Госпаду Ісусу Хрысту”, “Госпадзе, памілуй”, “Ацалі мяне, мой Божа” і інш.;

6) панегірычныя канты – “Слава, слава ў вышынях Богу”, “Калі Слаўны наш Гасподзь”, “Светла сёння радуецца”, “Предивное торжество”, “Найсвяцейшай і Жывароднай Тройцы”, “Наш Айцец на нябёсах” і інш.;

7) пахавальна-памінальныя песні – “З сябрам я ўчора сядзеў”, “У апошні шлях па родных шыўках”, “Божа мой, Божа”, “Памінайце мяне, браты” (або “Песня пакаяння”, або “Скруха аб грахах”), “Мама”, “Развітальная”, “Апошні шлях”, “Гараць свечкі васковыя”, “За спачын”, “Просьба паміраючага”, “На гадавіну”, “Песня на сорок дзён”, “Аб смерці”, “Пахавалі мяне пад крыжам”, “Часта я смуткую”, “Вы прабачце, мае дзеці”, “Для ўсіх сонца свеціць” і інш.;

8) лірычныя рэлігійныя песні – “Быў у Хрыста Немаўля сад”, “Гефсіманскі сад”, “Дзевяноста дзевяць”, “Любоў мая святая”, “Вочы святыя, вочы Хрыста”, “На каўказскіх гарах”, “Песня самаранкі”, “Іх усіх малітваў” (“Псалма”), “Не асуджай”, “Крыж”, “Памятай, хто ты”, “Гары, ясней, мая лампада”, “Ты ведаеш, Божа”, “Райская птушка”, “Добры Пастыр”, “Крыж цяжкі”, “Салавей”, “Збаўца”, “Туманы”, “Маці”, “На змрочнай гары” і інш. [5, с. 263–264, 266].

Вербальныя тэксты рэлігійных песень запісаныя ў сшытках – вучнёўскіх у 12 лістоў, вучнёўскіх, разрэзаных напалову, у агульных у 36 і 48 лістоў. У агульных сшытках запісы вялі тыя, хто ставіў на мэце сабраць усе песні, якія калісьці чуў. Мелодыі рэлігійных песень перадаваліся ад старэйшага пакалення пеўчых і выконваліся на памяць. Сшыткі-песеннікі захоўваюцца ў спявачак дома або на царкоўным клірасе. Па тэкстах, запісаных у сшытках, выконваюць марыялагічныя, поставыя (замілавальныя), пахавальна-памінальныя, песні-малітвы і лірычныя песні – пераважна, у побыце. Калядкі спяваюць заў-

сёды на памяць. Панегірычныя канты, святочныя і агіяграфічныя песні выконваюць таксама “па сшытках”, тады, калі творы гучаць у царкве (на Запричастном) і ў час хросных хадоў.

У храме на Літургіі (на Запричастном) спяваюць таксама ўсе іншыя віды рэлігійных песень – марыялагічныя, поставыя (замілавальныя), песні-малітвы і лірычныя песні (акрамя пахавальна-памінальных).

Песні маюць апавадальны характар, аб’яднаныя агульнай падзейнасцю, канцэнтрацыяй на перадачы эмацыянальнага стану апавадальніка. Характэрная рыса – экстравертная накіраванасць паэтычнага тэксту. Гэтыя асаблівасці вылучае Т. Шак, апісваючы песні савецкай эстрады [9, с. 20]. Адзначаныя якасці цалкам прымальныя пры характарыстыцы рэлігійных песень фальклорнага тыпу з іх тыповымі меладычнымі абарачэннямі.

Выканаўцамі народных рэлігійных песень фальклорнага тыпу з’яўляюцца пажылыя жанчыны. Звычайна ці ўсе яны, ці некаторыя з іх спяваюць у царкве на набажэнствах. Асаблівасці выканання гэтых песень на Палесці: а) іх строгая сітуацыйная рэгламентацыя, б) якасць выканання (рэлігійныя песні выконваюцца ледзь крыкліва, “на публіку”). Літургічная выканальніцкая манера заўсёды больш мяккая.

У цяперашні час бытавая рэлігійна-спеўная практыка інкарпаравана ў беларускую літургічную спеўную практыку праваслаўнай традыцыі сельска-прыходскага і, часткова, гарадскога прыходскага віду. На кожнай Літургіі пасля выканання “Запричастнаго верша” выконваюцца так званыя “песні багагласніка”, або катэхізатарскія песні, якія тлумачацца пеўчымі і прыхаджанамі ў якасці малітвы. Адзначым, што традыцыя спеваў рэлігійных песень у беларускай літургічнай спеўнай практыцы зарадзілася менавіта на Палесці.

Песенны пахавальны сямейны абрад. Традыцыйным кампанентам беларускай бытавой праваслаўнай спеўнай практыкі выступае пахавальны сямейны абрад з удзелам царкоўных пеўчых, якія выконваюць у доме нябожчыка спецыяльныя пахавальныя песні, тым самым выключаецца статутнае чытанне Псалтыра па нябожчыку. Змест пахавальных песень раскрывае праваслаўны дагмат аб неўміручасці душы, пасмяротных пакутах нераскаянай душы і малітоўнай дапамозе ёй. У некаторых вёсках Пінскага раёна пахавальныя песні выконваюцца старымі людзьмі на могілках у дзень так званага “Наўскага (Найскага) Вялікадня” ў чацвер на Светлай сядміцы. Парадак выканання пахавальных песен носіць лакальны, пераважна вольны характар.

Тэксты рэлігійных песень перапісваюцца ў шыткі, а мелодыі – запамінаюцца па слыху. Мелодыка сучаснай рэлігійнай песні вуснай традыцыі ўвабрала ў сябе і інтанацыі гарадскога раманса, і інтанацыі савецкіх масавай і лірычнай песні.

Абрад “Ваздўх”. На Палессі існуе ўнікальная рэгіянальная традыцыя, якая сведчыць аб трансфармацыі ў народнай свядомасці літургічнага абраду. У некаторых вёсках у межах царкоўнага памінання (паніхіды) выконваецца абрад “Ваздўх”, які з’яўляецца мадыфікаваным старажытным манастырскім трапезным чынам “Пра Панагію”².

Абрад “Ваздўх” мае шматзначны сэнс, сінтэзу памінальных, слаvasлоўных і малітваслоўных элементы зместу песнапенняў і дапаўняе паніхіду. “Ваздўх” выконваецца ў канцы паніхіды ў знарочыстыя дні (на саракавы дзень, паўгадавую і ў гадавіну смерці памінальнага) і лічыцца сярод праваслаўнага насельніцтва Пінскага Палесся святым звычайам.

Абрад “Ваздўх” заключаецца ў наступным: пасля выканання песнапення “Вечная памяць” на паніхідны стол расцілаецца спецыяльна прыгатаваная тканіна, якую жыхары Століншчыны называюць “намётка”. “Намётка” ў ранейшыя часы была абавязкова саматканай; цяпер функцыю “намёткі” выконвае вялікая хустка (вёскі Рамель і Азалічы) або вялікі ручнік (вёскі Альгомель, Рубель). На “намётцы” змяшчаецца абраз Божай Маці, на якую кладзецца “канун” – выразаны з сярэдзіны круглай булкі абавязкова хатняга вырабу хлебны мякіш трохкутнай формы. Зверху змяшчаецца крыж. Гэтая канструкцыя і называецца “Ваздўх”.

Музычны змест абраду “Ваздўх” складаюць кананічныя спевы з чыну “Пра Панагію”, тэксты якіх знаходзяцца ў выніковай Псалтыры і Часаслове: “Тоя молитвами, Боже, помилуй и спаси нас”. “Блажим Тя вси роды, Богородице Дево,/ в Тя бо Невместимый Христос Бог наш вмести́ся благоволи./ Блажени есмы и мы, предстательство Тя имуще;/ день и ночь моли́шися о нас./ Тем воспевающе вопием Ти:/ радуйся, Благодатная, Господь с Тобою/”. “Достойно есть, яко воистину,/ блажити Тя, Богородицу,/ присноблаженную и пренепорочную,/ и Матерь Бога нашего/”. “Честнейшую Херувим/ и славнейшую без сравнения Серафим,/ без исления Бога слова рождшую,/ сущую Богородицу Тя величаем”. У час выканання спеваў абраду “Ваздўх” святар, калі бярэ ў рукі “Ваздўх”, здзяйсняе мерныя рухі рукамі ўверх і ўніз (“падымае ваздўх”).

У канцы абраду “Ваздўх” на словах “... Тя величаем” у вёсках Рамель і Азалічы святар урачыста падымае рукі з ваздўхам высока ўверх. У вёсках Альгомель і Рубель у час спеваў хорам апошняй фразы песнапення “Честнейшую...” ўсе сваякі бяруцца за канцы ручніка, святар трымае сярэдняю частку ваздўха (г. зн. канструкцыю з абраза, хлеба і крыжа) і ўсе разам высока ўверх падымаюць рукі. У кананічным чыне “Пра Панагію” пасля завяршэння выканання спеваў і малітваў святар перад абразом падымае высока ўверх асвячоны хлеб – просфіру. Абрад “Ваздўх” паўтарае кананічны чын “Пра Панагію” ў істотных дэталях, такіх як выкарыстанне хлеба, іконы Божай Маці і крыжа, паднашэнне хлеба перад абразом [10, с. 670–671]; а семантычна прайграе старажытную агапу, або, яшчэ шырэй, – Эўхарыстыю.

Нестатутны, але царкоўны абрад “Ваздўх” валодае глыбокім сэнсам, шматграннасцю сімвалічных вобразаў, прыгажосцю паэтычнага складу і кінэстэтычнымі сваімі элементамі сведчыць аб засваенні народам вучэння аб пасмяротнай долі душы.

Заклучэнне. Такім чынам, своеасаблівыя народныя рэлігійныя спеўныя традыцыі Пінскага Палесся выяўляюцца як у бытавой, так і ў літургічнай праваслаўнай спеўнай практыцы, што сведчыць аб іх глыбокай ўзаемасувязі і ўзаемаўплыве.

ЛІТАРАТУРА

1. Хагина, Т.А. Туристический потенциал культурно-туристской зоны «Пинское Полесье» / Т.А. Хагина, С.А. Демьянов. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/turisticheskiy-potentsial-kulturno-turistskoy-zony-pinskoye-polesie> (дата обращения 09.07.2024).
2. Буслаев, Ф.И. Русский духовный стих / Ф.И. Буслаев // Буслаев, Ф.И. Народный эпос и мифология. – М.: Высшая школа, 2003. – С. 328–374.
3. Федотов, Г.П. Стихи духовные (русская народная вера по духовным стихам) / Г.П. Федотов. – М., 1991. – С. 182.
4. Баранкевич, Л.Ф. Белорусские духовные стихи о Лазаре / Л.Ф. Баранкевич // Весті Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі. – 2005. – № 6. – С. 79.
5. Густова-Рунцо, Л.А. Православная певческая практика Беларуси (типология и исполнительские стили): монография / Л.А. Густова-Рунцо. – Минск: БГУКИ, 2018. – 396 с.
6. Исмаилова, Е.И. Сюжетно-мотивный состав текстов постоных песен о святом Егории и Цмоке, записанных от белорусов Новосибирской области / Е.И. Исмаилова // Сибирский филологический журнал. – 2019. – № 4. – С. 14–25. – URL: <https://journals.tsu.ru/uploads/import/1924/files/02.pdf> (дата обращения: 08.07.2024).
7. Толстой, Н.И. Несколько слов о новой серии и новой книге Г.П. Федотова «Стихи духовные» / Н.И. Толстой // Федотов, Г.П. Стихи духовные (русская народная вера по духовным стихам). – М.: Прогресс: Гнозис, 1991. – С. 5–19.
8. Серегина, Н.С. Песнопения русским святым: по материалам рукописной певческой книги XI–XIX вв. «Стихирарь месячный» / Н.С. Серегина. – Санкт-Петербург, 1994. – С. 47.
9. Шак, Т.Ф. Песни отечественной эстрады: жанры, стили, имена: учеб. пособие / Т.Ф. Шак, И.В. Маевская. – Санкт-Петербург: Лань: Планета Музыки, 2024. – 272 с.
10. Кашкин, А.С. Устав православного богослужения: учеб. пособие по Литургике / А.С. Кашкин. – Саратов: Изд-во Саратовской епархии, 2010. – С. 670–671.

² Чын “Пра Панагію” ў цяперашні час здзяйсняецца толькі ў некаторых манастырах у надзельныя і святочныя дні.